

ALEKSANDER ROMBOWSKI

POLSKIE PODRĘCZNIKI W DAWNYCH KSIĘGOZBIORACH WROCLAWSKICH *

Polskie podręczniki szkolne krążyły ongi po Śląsku. Bywały u ewangelików i katolików, tak w miastach, jak i na wsi. Z Wrocławia przedostawały się na prowincję, a z prowincji do Wrocławia.

Mieszkaniec niewiadomej miejscowości Samuel Rohnicke posiadał w 1693 r. słownik niemiecko-polski Jana Ernestiego, drukowany w Świdnicy. Podręcznik stał się potem własnością biblioteki klasztoru Św. Macieja we Wrocławiu, a na początku XIX w. wszedł w skład dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu¹. Słownik Ernestiego cieszył się popytem, gdyż na Śląsku odczuwano wielki brak tego rodzaju książek. Klientów pociągała również niewygórowana cena. Zawędrował więc słownik ten aż do Kopańca, miejscowości leżącej w okolicy Jeleniej Góry, co wskazuje na daleki zasięg nauki języka polskiego w zachodnich połaciach kraju. W 1713 r. kupił ojciec Krystianowi Gebauerowi z Kopańca słownik Ernestiego we wrocławskiej księgarni Krystiana Brachvogla za 21 groszy. Z tej książki, oprawnej w białą skórę, uczył się chłopiec po polsku, a zapewne używał też i innych podręczników polskich. Słabe postępy nauki młodego Niemca obrazuje następujący tekst wpisany na końcu książki:

„d. 12 kedy bym Moocł dosdać za jom g. 30 to jom mię g col wiele koppic wy zostanicce zawsze moy mile Brace und so weiter. Timme.

* Skrót: BUW — Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu; ML — *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig*, t. I—II, 1909; P 141, 1—2—WAPWOM, rkps P 141, 1—2, metryka Gimnazjum Św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, t. I—II; WAPWOM — Wojewódzkie Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Oddział Miejski; Z — „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“.

¹ BUW, Oddział Starych Druków, stara sygnatura dawnej BUW: Lit. Slav. II Oct. 67. Exlibris Büschingowski. Zapiska: „Samuel Rohnicken zugehörig, anno 1693 den 1 January“.

Anno 1713 tg. 26 May Christian Gebauer od Seiffershaw jedej jest Castirock dę trogi jest słozei“².

Ekspansja polskiego podręcznika z Wrocławia szła nie tylko na zachód, lecz również na wschodnie względnie północne tereny Śląska. Niemcy śląscy wysoko cenili słownik Cnapiusa. W 1745 r. wrocławski księgarz Jan Jakub Korn oferował go publiczności w trzech tomach za 15 florenów³. Cena dzieła i jego treść były jednak mało przystępne dla śląskich Niemców, dlatego najchętniej zaopatrywali się w słownik Ernestiego. Miał go w swoim księgozbiornie niezmordowany szperacz i śląski uczony Krystian Ezechiel (1678—1733), rektor szkoły bierutowskiej, a potem pastor w Piotrowiczkach w pow. trzebnickim. Ezechiel posiadał jeszcze dwa inne polskie podręczniki: Ernestiego *Polnischer Donat* i dialogi M. Volckmara, wydane we Wrocławiu w 1669 r. Biblioteka śląskiego historyka częściowo spłonęła, a reszta zbiorów uległa później rozproszeniu⁴.

W bibliotece klasztoru franciszkanów w Nysie mieściły się dawniej dwa polskie podręczniki: M. Dobrackiego *Polnische Teutsch erkläerte Sprachkunst...* (Oelss 1669)⁵ i Cnapiusa słownik łacińsko-niemiecko-polski, wydany w Krakowie w 1630 r.⁶

Ślady nauki języka polskiego u Niemców spotykamy we wszystkich zakątkach Śląska. Języka polskiego uczyli się nie tylko mieszczenie, lecz nawet wieśniacy. Uczyła się go również ze względu na swych poddanych szlachta śląska, zarówno ta osiadła na wsi, jak i ta, która zamieszkiwała we Wrocławiu. Wędrowały polskie podręczniki do pańskich pałaców i zamków na prowincji. W bibliotece Matuschków w miejscowości Pyszczyń było aż pięć polskich podręczników: 1. Andrzeja Fabra słownik polsko-

² BUW, Oddział Starych Druków. Na grzbiecie sygn.: 196. Wewnątrz zapiska: „Anno 1719 d. 12-ten Juny“, „Johannis Ernesti Polnisches Hand-Büchlein. Anno 1713.“, „Dies Buch hatt mir mein lieber Herr Vater gekauft bei Herren Christian Brachvogeln in Bresslaw. Anno 1713 den: 10 Octobris, Christian Gebauer, aus Seiffershau, vor 21 Groschen“.

³ „Schlesische Privilegirte Staats-, Kriegs- und Friedens-Zeitungen“, 27 III 1745, nr 37, s. 166, poz. 4.

⁴ BUW, rkps [R 2674], poz. 314, 51: *Libri philosoph.* (rkps agnoskowany przeze mnie); [H.] Markgraf, *Christian Ezechiels Leben und Schriften* (Z, 1874, t. XII, z. 1, s. 171, 180, 191—194); tenże, *Zur Erinnerung an Samuel Benjamin Klose* (Silesiaca, Breslau 1898, s. 1 i n.).

⁵ BUW, Oddział Starych Druków, sygn.: Lit. Slav. II Oct. 85. Zapiska proveniencyjna: Egzemplarz należał do Walentego Stephana, franciszkanina w Nysie, który darował go bibliotece klasztoru franciszkanów w Nysie. Książka jest nie agnoskowanym przez K. Głombiowskiego (*Biblioteka franciszkanów w Nysie...*, Wrocław 1953, s. 53) podręcznikiem zapisanym w klasztornym katalogu: *Manuductio ad polonicam linguam addiscendam*.

⁶ Głombowski, *op. cit.*

niemiecki, wydany w Brzegu w pierwszej połowie XVIII w., sygnatura: C cc 10; 2. Jerzego Schlaga polska gramatyka dla Niemców, wydana we Wrocławiu w 1754 r., sygnatura: C cc 141, 19; 3. tegoż autora handlowe rozmówki polsko-niemieckie, wydane we Wrocławiu w 1755 r., sygnatura: C cc 144; 4. Jana Ernesta Müllenheima polska gramatyka dla Niemców, wydana w Brzegu w 1755; 5. *Nowo zebrane obiecadlo...*, wydane w Żaganiu w 1765 r., sygnatura: C 38. Księgozbiór pyszczyński przeszedł po ostatniej wojnie światowej na własność Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Polskie podręczniki pyszczyńskie są oprawne w papier, ale grzbiety względnie rogi mają skórzane⁷.

Czasem polskie podręczniki wiekami zalegały półki bibliotek śląskich panów. Dopiero w 1939 r. drogą wymiany dostały się dwa podręczniki polskie do Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu. Mianowicie Wilhelm Haugwitz, właściciel Wleńskiego Gródka, w pow. lwóweckim, wyzbył się Jana Ernestiego *Neu aufgelegter ... Polnischer Trichter...*, Brieg (1695), i Karola Pohla polskiej gramatyki wydanej po niemiecku we Wrocławiu w 1834 r. Pierwszą książkę zaopatrzyła Biblioteka Miejska sygnaturą 8 E 6994. Podręcznik Ernestiego, którego nie miał w rękach nawet Estreicher, jest oprawny w białą, gładką skórę⁸.

Następnego roku ta sama biblioteka zakupiła od Fryderyka Kamińskiego, bibliologa zamieszkałego we Wrocławiu, M. Volckmara *Vierzig Dialogi...* (Bresslau 1688). Egzemplarz otrzymał sygnaturę: 8 E 7032, pod którą mieści się dotąd w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Książka za dawnych czasów wchodziła w skład znaczniejszej biblioteki i nosiła sygnaturę: R. V. 25. Nazwisko dawnego właściciela księgozbioru ktoś wyskrobał z wyklejki. Oprawa z białej skóry jest obecnie brudna i starta. Nieznana osoba zapisała ongi wewnątrz książki ocenę podręcznika, według której dziełko dobrze nadaje się do nauki języków niemieckiego, polskiego i łaciny (*das Buch ist recht wohl, im welchen sich will deutz, polnis und latenisch lernen*)⁹.

Polskie podręczniki wydawane na Śląsku i dla Śląska wędrowały po szerokim świecie, np. Jan Krystian Gottfried Jahn, zamieszkały w głębi Niemiec, posiadał w swej wspaniałej bibliotece (około połowy XVIII w.)

⁷ BUW, rkps Akc. 1949/955 (brak fol.): *Katalog der Bibliothek zu Pitschen*, IV, *Philologie*.

⁸ Numer akcesyjny dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu: $\frac{1939}{A 484}$ ^b; BUW, rkps Akc. 1950/657, s. 18; *Accession 1939*.

⁹ Numer akcesyjny dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu: $\frac{1940}{A 295}$ ^b; BUW, rkps Akc. 1950/657, s. 12, *Accession 1940*.

słownik J. Ernestiego i dialogi Volckmara, wydane we Wrocławiu w 1688 r.¹⁰

Polskie podręczniki mieściły się także w mieszczańskich i szlacheckich księgozbiorach wrocławskich: u wrocławskich duchownych, nauczycieli szkół średnich i u innych osób. W wielkiej mieszczańskiej bibliotece Jana Dawida Raschkego we Wrocławiu wśród wyborowych książek różnotematycznych tkwiło pięć podręczników języka polskiego, nadto i inne polskie druki. Raschke w 1737 r. osiągnął najwyższą godność w kościele Św. Marii Magdaleny, a mianowicie został pastorem, na którym to stanowisku zmarł 3 VII 1760 r. we Wrocławiu. Swój duży księgozbiór rozdzielił przed zgonem między dwie ewangelickie biblioteki wrocławskie, a mianowicie między bibliotekę bernardyńską a Bibliotekę Św. Marii Magdaleny¹¹.

Raschke posiadał w swym księgozbiorze dwie gramatyki polskie Dobrackiego: 1. *Gońca* z r. 1668 i 2. *Polnische Teutsch erklärte Sprachkunst* z r. 1669, tworzące jeden klocek, obciążony w średniowieczny pergamin. Oznaczenie w książce „1618“ jest zapewne biblioteczną sygnaturą Raschkego. Książka wraz z częścią biblioteki Raschkego przeszła drogą darowizny do biblioteki bernardyńskiej we Wrocławiu, gdzie opieczętowano ją dwoma okrągłymi pieczętkami. Tutaj dano jej sygnaturę: Misc. V po. 6,43. Stąd około połowy XIX w. wraz z innymi drukami przeszła do Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu. Sygnatura klocka zmieniła się teraz na 8 V 747 i pod tą figuruje obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Ten sam los podzielił podręcznik Jerzego Schlaga, *Pohlisch-Deutsche Correspondenz...*, Breslau 1741. Egzemplarz oprawiono pieczołowicie w brązowy pergamin, ozdobiony w tłoczoną złotą ramkę. Właściciel podręcznika cenił książkę, skoro nie szczędził kosztów na ładną jej oprawę. Kupił ją Raschke w późnych latach swojego życia, dając żywy dowód nie gasnących zainteresowań polską mową, nawet wtedy, kiedy osiągnął najwyższą godność w kościele Św. Marii Magdaleny. Książka nosi sygnatury: a) 1514 (zapewne sygnatura księgozbioru Raschkego): b) Misc. V po. 6,45 (biblioteka bernardyńska we Wrocławiu i obecna Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu). Książkę osygnowano 3 pieczęciami okrągłymi biblioteki bernardyńskiej we Wrocławiu.

Czwartym podręcznikiem była książka J. K. Woyjny pt. *Kleiner Lust-Garten* (Gdańsk 1712). Brak w niej obecnie karty tytułowej. Prze-

¹⁰ *Verzeichnis der Bücher, so gesammelt Johann Christian Gottfried Jahn...*, t. II, Frankfurt—Leipzig 1754, s. 193, poz. 3209; s. 196, poz. 3230.

¹¹ BUW, rkps B 1689 (brak fol.): *Ad vitam Raschkianam pertinentia. Jubelnachrichten welche bei dem fünfzigjährigen Amtsjubiläo des ... Johann David Raschke...*, Bresslau 1758, s. 31—48; Raschkego nekrolog jednokartkowy: *Abkündigung, Bresslau 1760*, s. 1—2 nlb.; J. F. Burg, *Eines täglich sterbenden Lehrers Gebete ... bey ... Leichbegängnis des ... Johann David Raschke ... Pastoris...*, Bresslau (1760), s. 20 i n.; ML, II, 346.

dostała się ona potem do Biblioteki Św. Marii Magdaleny¹². Posiada obowiązującą dotąd sygnaturę Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu (8 N 862) i mieści się we wrocławskiej Bibliotece Uniwersyteckiej.

Wreszcie posiadał Raschke oprawny w skórę, wydany w Gdańsku w 1642 r., słownik łacińsko-niemiecko-polski Dasypodiusa. W książce zanotowano: 1. N. 959 (zapewne sygnatura u samego Raschkego) i Raschke 3, po. 2,46 (sygnatura biblioteki bernardyńskiej). Obecnie ma sygnaturę Biblioteki Miejskiej (4 V 464)¹³ i mieści się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Książka ostemplowana jest przez jej kolejnych późniejszych właścicieli, tj. bibliotekę bernardyńską i Miejską we Wrocławiu. Wszystkie na ogół książki Raschkego są zaopatrzone w jego *exlibris*: krzyż opleciony winogradem na części trupiej czaszki.

Historii wędrówek rzeczzonego słownika nie wyczerpują powyższe wiadomości: przed Raschkem posiadał go w latach około 1708—1722 kupiec wrocławski, Walenty Teofil Milich, brat Jana Gottlieba, wielkiego bibliofila, właściciela biblioteki¹⁴. W. T. Milich posiadał słownik co najmniej w latach 1699—1700, kiedy przebywał w Gdańsku (może ucząc się po polsku?)¹⁵. Bawił się on wtenczas podpisywaniem się na książce w taki sposób, że nazwisko można było odczytać w lusterku. W. T. Milich był zapalonym zbieraczem rzadkich monet, wśród których mieściło się 38 polskich (1708 r.)¹⁶.

Przyjrzyjmy się jeszcze bibliotece Krystiana Assiga, Niemca, ewangelickiego kaznodziei w kościele Św. Krzysztofa we Wrocławiu, zmarłego w 1751 r.¹⁷ Wygłaszał tutaj kazania polskie i niemieckie. Uległ on również szlacheckiej modzie bibliofilstwa i zebrał pokaźny księgozbiór

¹² BUW, rkps Akc. 1949/1184 (dawna sygn.: Cat. 358), brak fol.: D. Vogel, *Catalogus Bibliothecae Raschkianae*.

¹³ BUW, rkps Akc. 1949/705 (brak fol.): *Catalogus librorum...* (stare sygn.: 1. Catal. DD 2; 2. Cat. 214f).

¹⁴ *Numismata aurea et argentea ... prostant apud Do. Theophilum Valentinum Milich Wratislaviae*, Amstelodami 1708, s. 1—134; BUW, Akc. 1949/674 (stara sygn.: Cat. 35), k. 81b; Akc. 1949/1211k, 121a (dwie książki darowizn dla biblioteki bernardyńskiej we Wrocławiu): r. 1722, „H. Valentin Theophilus Milich Kauf- und Handelsmann seines Seel. H. Vaters H. Gottlieb Milichs Kays. Rats und des Königl. Manngerichts der Fürstentümer Schweidnitz und Jauer secretarii...“; J. Ch. Kundmann, *Academiae et Scholae Germaniae...*, Bresslau 1741, s. 419.

¹⁵ BUW, 4 V 464, zapiski na książce: „Sum ex libris: Valentinus Theophilus Milich“, „Theophilus Valentinus Milich anno 1699 in d. 12 August“ i „Valentinus Theophilus Milich anno 1700 in Danzig“.

¹⁶ *Numismata aurea et argentea...*, s. 123—126, 134.

¹⁷ Por. O. Schultze, *Predigergeschichte der Stadt Breslau* [Glogau 1938], s. 33. Tu rok zgonu Assiga prawdziwy, gdy np. u Ehrhardta jest błędny (S. J. Ehrhardt, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, Liegnitz 1780, cz. I, s. 440).

różnojęzyczny, w którym było aż kilka słowników Cnapiusa, J. Schlaga korespondencja polsko-niemiecka (wyd. w r. 1741), P. Ricauta *Monarchia turecka ...*, 1727 r., K. Woysznarowicza *Orator polityczny*, Kraków 1648 (dwóch ostatnich książek używano czasem przy nauce języka polskiego), wreszcie aż trzy gramatyki polskie dla Niemców: Dobrackiego z r. 1669, J. E. Müllenheima i J. Schlaga¹⁸.

Widocznie nie tylko sam Assig uczył się w młodości języka polskiego, ale również i jego dzieci poszły śladem ojca. Biblioteka Assiga uległa rozproszeniu.

Inny wrocławski duchowny ewangelicki, współczesny Assigowi Jan Gottlob Nimptsch, znaczną część swej biblioteki zebrał podczas podróży po krajach Europy zachodniej. Posiadał m. in. gramatykę Dobrackiego z r. 1669 i dwa druki polskie Grzegorza z Żarnowca¹⁹.

Podręczników języka polskiego wydawanych przez luteran używali również i katolicy śląscy. Książki takie wędrowały nawet do bibliotek klasztornych we Wrocławiu i na prowincji, np. *Klucz* Roterana wydany w 1638 r. posiadała biblioteka dominikanów we Wrocławiu²⁰, wydanie zaś z r. 1680 było w bibliotece klasztoru Św. Wincentego we Wrocławiu²¹. Katechizm polsko-niemiecki P. Glodiusa z początku XVII w. mieścił się w Bibliotece Św. Macieja²². Słownik A. Fabra pt. *Celaryus polski...* stał na półkach biblioteki augustianów na Piasku we Wrocławiu²³.

Nawet dostojnicy katolickiego Kościoła posiadali czasem podręczniki polskie. Karol Franciszek Neander (zmarły w 1693 r.), wrocławski biskup sufragan, posiadał księgozbiór złożony z około 3000 tomów. Bibliotekę swą zapisał on kolegium jezuitów we Wrocławiu, skąd później przeszła do dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Wartość księgozbioru była wielka, a sam właściciel określił ją na niecałe 6500 talarów śląskich²⁴. Wśród książek posiadał Neander Comeniusa *Orbis ... pictus* (Bresslaw 1667) z tekstem kilkujęzycznym, w tym i polskim. Na wyklejce tegoż jest *exlibris*: „Carolus Franc. Neander de Petters Heydaw Eps.

¹⁸ A. Rombowski, *Biblioteka [Krystiana Assiga], kaznodziei polskiego we Wrocławiu* (Przegląd Zachodni, 1955, nr 9/12, s. 243 i n., i odb.).

¹⁹ *Bibliotheca M. Johannis Gottlob Nimptschii...*, Vratislaviae (1770), s. 9, poz. 204, s. 24, poz. 527, s. 272, poz. 445. W tym aukcyjnym katalogu podano omyłkowo r. 1660 jako datę wyjścia ... *Sprachkunst ...* Dobrackiego; Ehrhardt, *op. cit.*, cz. I, s. 392; [P.] Konrad, *Das Ordinationsalbum d. Bresl. Stadtkonsistoriums*, Liegnitz 1913, s. 36, poz. 217.

²⁰ BUW, Oddz. Starych Druków, sygn.: Litt. Slav. II Oct. 82.

²¹ BUW, Oddz. Starych Druków, sygn.: Litt. Slav. II Oct. 13.

²² BUW, Oddz. Starych Druków, sygn.: Theol. rec. V Oct. 820.

²³ BUW, Oddz. Starych Druków, sygn.: Litt. Slav. II Oct. 68.

²⁴ F. Milkau, *Die Königliche und Universitäts-Bibliothek* (Festschrift zur Feier des hundertjährigen Bestehens der Universität Breslau, Breslau 1911, cz. II, s. 535—536).

Nicopol. Suffraganeus et Archidiaconus Vratislaviensis“, na odwrocie zaś karty tytułowej widnieją zapisy: 1. „Ex Libris Caroli Neandr. Canon. Vratisl.“; 2. „Ex Ejusdem Liberalitate Colegy Soc. Jesu, Wratislaviae, Anno 1693“. Egzemplarz ten drogą ekspropriacji przedostał się wreszcie do dawnej Miejskiej Biblioteki we Wrocławiu, gdzie otrzymał sygnaturę: 8 B 664c, pod którą mieści się dzisiaj w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

Nawet tam, gdzie — zdawało się — nie należy spodziewać się książki w języku polskim, odszukujemy słownik polski. I tak w świetnej bibliotece wrocławskiej rektora Gimnazjum Św. Elżbiety, Jana Kaspra Arletiusa (1707—1784), tkwił szkolny słownik wydany we Wrocławiu w 1620 r. w czterech językach: łacińskim, niemieckim, polskim i czeskim²⁵.

W księgozbiorze znanego ongi badacza historii Śląska, Rungego, profesora i prorektora Gimnazjum Św. Marii Magdaleny we Wrocławiu (1702—1748), mieścił się nie tylko wspomniany wielokrotnie słownik Ernestiego, ale również słownik Cnapiusa z r. 1683²⁶. Biblioteka jego uległa rozproszeniu.

Ładny zbiór podręczników i innych starych druków w języku polskim posiadał we Wrocławiu Daniel Vogel, nauczyciel języka polskiego²⁷, ale jego pobyt w stolicy Śląska wybiega już poza interesujący nas okres czasu.

Różni bogaci Ślązacy, związani mniej lub więcej z Wrocławiem, wykazywali zainteresowanie polskimi podręcznikami. W bibliotekach szlachty śląskiej kryły się książki polskie. Wychowanek uniwersytetu frankfurckiego Serwacy Reichel był prezesem sądu dystryktu wrocławskiego. Współcześni cenili w nim miłośnika wiedzy. Tego humanistę uczcił wierszem uwieczniony poeta łaciński Kasper Cunrad we Wrocławiu. Pisze on m. in. „Reicheli vegetae cultor praeclare Minervae“. Umierając w r. 1624, S. Reichel pozostawił po sobie cenną i znaną bibliotekę²⁸. Na jej półkach stały m. in. jakieś polsko-niemieckie „rozmówki“ wydane w Krakowie w r. 1539²⁹. Kiedy w r. 1724 Benedykt von Reichel darował część rodzin-

²⁵ *Catalogus Bibliothecae Arletianae, Vratislaviae 1788*, s. 105.

²⁶ M. Hankius, *Vratislavienses eruditionis propagatores...*, Vratislaviae 1767, s. 85—86, 88, 119; *Catalogus Bibliothecae M. G. Minor ... et qui cum reliquis bibliothecae Rungianae...*, Vratislaviae 1750, k. 7^b, poz. 241, k. 8^a, poz. 274.

²⁷ M. Walter, *Księgozbiór wrocławskiego polonisty Daniela Vogla*, Wrocław 1948, s. 24 i in.

²⁸ BUW, rkps Akc. 1949/717; rkps Akc. 1949/641; rkps Akc. 1949/657 (z datą 14 VIII 1724 r.). W wyniku szczegółowego porównania pozycji dwóch ostatnich rękopisów z pierwszym doszliśmy do przekonania, że rkps Akc. 1949/717 jest katalogiem księgozbioru Serwacego Reichela. J. H. Cunradus, *Silesia togata...*, Lignicii 1706, s. 233; Z. 1908, XLII, s. 162; [J. Gruterus], *Delitiae poetarum germanorum huius superiorisque aevi...*, Francoforti 1612, cz. II, s. 1067.

²⁹ BUW, rkps Akc. 1949 K N 717, s. 188: *Polnisch und teutsche Oratinnculae*, 1539.

nego księgozbioru bibliotece Rhedigera we Wrocławiu, nie było w darowiźnie „rozmówek“ i wszelka o tym egzemplarzu wiadomość odtąd zaginęła.

Dygnitarz wrocławski Andrzej Assig miał syna Jana (1650—1694), znanego poetę niemieckiego. Urodził się on we Wrocławiu, studiował w latach 1669—1671 na uniwersytecie lipskim i w ostatnim roku nauki zakupił wydany w Krakowie w 1643 r. słownik polsko-łacińsko-grecki Cnapiusa. Szacowna książka *in folio*, oprawna licho w żółtawy papier, zawędrowała później do nauczyciela języka polskiego we Wrocławiu D. Vogla (druga połowa XVIII — pierwsza XIX w.). Egzemplarz jest również małym pomnikiem nauki języka polskiego. Ktoś (Assig?) wypisywał w nim i układał alfabetycznie, na wklejonych kartkach, słówka po polsku i po łacinie³⁰.

Zasobną w książki bibliotekę posiadali Tarnauowie, wywodzący się z rodziny Tarnowskich. Daniel von Tarnau (zmarły 31 XII 1656 r.), rodem z Wrocławia, w r. 1619 zapisał się do gimnazjum w Toruniu, którego uczniowie czasem uczęszczali do ewangelickiej szkoły polskiej na naukę języka polskiego. Tarnau, wykształcony na uniwersytetach niemieckich, doszedł we Wrocławiu do wysokich godności: zajmował stanowisko ławnika i scholarchy. Syn jego Jan Krzysztof, wychowanek wrocławskich gimnazjów Św. Marii Magdaleny (od 24 IX 1668 r.) i Św. Elżbiety (od r. 1670), podróżował przez lat kilka po krajach Europy zachodniej. We Wrocławiu osiągnął on stanowisko rajcy (od r. 1692 do 5 IV 1708, tj. do swego zgonu). W latach 1693—1700 (?) należał on do prezydium szkół wrocławskich, nadto był wieloletnim przełożonym kościoła Św. Hieronima, gdzie kazania wygłaszał Jan Ernesti. Po zgonie Jana Krzysztofa von Tarnau bibliotekę wystawiono w r. 1709 na sprzedaż, po czym rozproszyła się po świecie. Znaczny ten księgozbiór świadczy o zainteresowaniach językiem polskim w rodzinie Tarnauów. Było w nim pięć polskich podręczników, których autorem był Jan Ernesti (dwa Donaty, toruński i wrocławski, *Polnischer Trichter*, drukowany w Brzegu, listownik i słownik). Podręczniki te może J. K. Tarnau otrzymał od J. Ernestiego. Poza tymi posiadał Tarnau arcydzieła polskiej literatury: dwa egzemplarze psalterza Jana Kochanowskiego (wyd. z r. 1639 i z r. 1641) i Piotra Kochanowskiego tłumaczenie Torquata Tassa. Sprzedażą książek Tarnauów zajął się

³⁰ BUW, sygn. 2 N 129. Tu silnie zamazany napis brzmi: „Sum Johannis Assigii, Wratislaviae, Lipsiae, A. R. S. 1671 die 24 Oct. St. V.“; Walter, *op. cit.*, s. 17, poz. 1; *Allgemeine deutsche Biographie*, t. I, Leipzig 1875, s. 624; H. Wendt, *Der Breslauer Syndicus Dr Andreas Assig...* (Z, 1901, XXXVI, 139—140); H. Heckel, *Geschichte der deutschen Literatur in Schlesien*, Breslau 1929, s. 320; Hannss von Assig, *Gesammelte Schriften*, 1719, k. a7—b4^a. U Wendta jest błędny rok wstąpienia Assiga na uniwersytet lipski, r. 1668 zamiast r. 1669 (zob. ML, II, 11).

wrocławski księgarz-wydawca Krystian Bauch, który — jak widzimy — handlował m. in. polskimi książkami³¹.

Jakub Leonard von Agricola, właściciel dóbr Kuklice leżących w pow. wrocławskim, zmarł w r. 1718 w 71 roku życia i pochowany został we Wrocławiu³². Bibliotece bernardyńskiej we Wrocławiu darował on testamentarnie 103 książki. W małym tym zbiorze, który biblioteka przejęła już 9 XII 1718 r., znalazły się dwa podręczniki polskie: 1. gramatyka polska Dobrackiego z r. 1669; 2. Mikołaja Volckmara dialogi, wydane w Gdańsku w r. 1637 (druk nie znany Estreicherowi)³³. Pierwsza książka, obłożona drewnianymi okładeczkami, posiadała w bibliotece bernardynów sygnaturę: Misc. 4 po. 7.33. Ostatni element sygnatury, a mianowicie liczba 33, widnieje nadto na skórzanym grzbiecie. W dawnej Bibliotece Miejskiej książka otrzymała nowe znakowanie: 8 V 748, które obowiązuje po dziś dzień w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Egzemplarz, zanim doszedł do rąk Agricoli, zawędrował aż do Gdańska i należał do rajcy Bauera (zdaje się, Reinholda Bauera)³⁴. Drugi druk nie zachował się.

W r. 1729 zmarł w Nysie Benjamin von Löwenstädt. Pozostawił on po sobie cenny księgozbiór z 827 woluminów, który nabyła w r. 1731 Biblioteka Św. Marii Magdaleny. Bibliotekę Löwenstäda podziwiano

³¹ Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu, rkps R 2° 28, s. 102, poz. 1028: *Matrikel des Gymnasiums zu Thorn von 1600 bis 1817: Daniel a Thernauro (!), nobilis Silesius a domino Ludovico Simmere commendatus*; T. Wotschke, *Schlesier auf dem Thorner Gymnasium im 17. Jahrhundert* (Z, LXXIII, 1939, s. 196, poz. 122, mniej dokładny odpis z metryki gimnazjum toruńskiego); BUW, rkps R 784, k. 26^a; BUW, rkps R 928, s. 214; P 141, 2, k. 7^a; *Danielis a Tarnow et Kuhschmaltz ex antiqua ... et per Poloniam vicinam praepimis celebratissima Leliwiorum familia oriundi...*, Vratislaviae (1657); J. H. Cunnradus, *Silesia togata...*, Lignicii 1706, s. 302; ML, I, 459; *Album Academiae Vitebergensis*, Magdeburg 1934, cz. I, s. 309, poz. 179; *Codex diplomaticus Silesiae*, t. XI, s. 68—70, 77—79, 125; M. Hankius, *Monumenta pie defunctis...*, Vratislaviae—Lipsiae 1718, s. 326—331; tenże, *Vratislavienses eruditionis propagatores...*, Vratislaviae 1767, s. 42, 44, 110; F. M. Sommer, *Regnum Vannianum...*, Vratislaviae (1723), s. 117; „Das Itzt-lebende Bresslau Anno 1701“, s. 39, 69; „Das Neu vermehrte Itzt lebende Bresslau“, 1703, s. 123; *op. cit.*, 1705, s. 123, poz. 10; *Catalogues Bibliothecae Tarnowianae...*, Vratislaviae 1709, s. 6, poz. 14; s. 187, poz. 39; s. 199, poz. 229, 231.

³² C. Stieff, *Dem Weyland ... Herr Jacob Leonard von Agricola, Erbherrn auf Guckelwitz im Bressl. Fürstenhum, Welcher in dem 71 sten Jahre seincs Alters ... das Zeitliche mit dem Ewigen verwechselt, Und an dem darauf folgenden 28. Augusti Bey der Pfarr-Kirchen zu S. Maria Magdalena in Bresslau funerirt worden...*, Bresslau [1718].

³³ BUW, rkps Akc. 1949/617, k. 257^a—259^a; k. 258^b, poz. 85; Dawid Mayer, *Katalog biblioteki bernardyńskiej we Wrocławiu*.

³⁴ Zapiska proveniencyjna: „Bauer, Ratsherr in Danssig“.

współcześnie³⁵. Wśród książek posiadał Löwenstädt Dobrackiego *Wydwor-nego polityka* (Oleśnica 1664)³⁶. Egzemplarz ten nosił w Bibliotece Św. Marii Magdaleny sygnaturę: L. [= Löwenstädt] O. [= in octavo] 270 R. [= repositorium] 41. S. [= series] 6, a w dawnej Bibliotece Miejskiej we Wrocławiu: 8 N 608. Pod tą sygnaturą mieści się dotąd w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Egzemplarz, opatrzony okrągłą pieczęcią Biblioteki Św. Marii Magdaleny, jest oprawny w świńską skórę malowaną na pomarańczowo, a zanim doszedł do rąk Löwenstäda, należał do jakiegoś Krystiana Pohla, który kupił go w r. 1670 w Poznaniu³⁷.

Najznaczniejszy — znany mi — zbiorek polskich podręczników zgromadził Zachariasz Rampusch (1632—1697). Mieszczanin ten urodził się we Wrocławiu z ojca Joachima, adwokata, i matki Zuzanny z domu Herman (zmarłej 22 III 1645 r.). Kształcił się on we Wrocławiu w Gimnazjum Św. Elżbiety co najmniej w latach 1644—1650. W r. 1651 zapisał się na letni semestr uniwersytetu lipskiego, gdzie spotykamy go na wydziale prawniczym jeszcze w r. 1656. Później był radcą i dyrektorem kancelarii księcia oleśnickiego, w latach zaś 1671—1684 ławnikiem wrocławskim, a w latach 1685—1697 rajcą. Zasiadał on w prezydium szkół wrocławskich. Umarł we Wrocławiu w 1697 r. W r. 1683 uzyskał od cesarza szlachectwo i odtąd nazywał się Zachariasz von Rampusch und Rommenstein. Zostawił testamentarnie w r. 1697 prawie całą swą bibliotekę w ilości 4373 woluminów bibliotece bernardyńskiej we Wrocławiu³⁸. Przypuszczać należy,

³⁵ C. Kundmann, *Academiae et Scholae Germaniae...*, Bresslau 1741, s. 364—365; WAPWOM, rkps P 75, 90, s. 117—119: rachunki kościoła Św. Marii Magdaleny we Wrocławiu; WAPWOM, rkps P 79^{cc}, k. 9^a.

³⁶ BUW, rkps Akc. 1949/956 (brak fol.) i Akc. 1949/731 (brak fol.), gdzie podręcznik Dobrackiego zanotowano pod sygn.: O. 270[=in octavo 270], podobnie więc jak na zachowanym do dziś egzemplarzu.

³⁷ Zapiska proveniencyjna na wyklejce przedniej okładki egzemplarza: „Christian Phol Anno 1670 in Posen gekauft worden“.

³⁸ J. Siebmacher's, *Grosses und allgemeines Wappen-buch...*, t. VI, Nürnberg 1890, cz. II, oddz. 8, tablica 61, s. 98; J. Sinapius, *Des schlesischen Adels anderer Theil...*, Leipzig — Bresslau 1728, s. 902; tenże, *Olsnographia...*, t. I, Leipzig — Franckfurt 1707, s. 685; BUW, rkps R 928, s. 655; A. Reichel, *Genealogia patrycjuszów wrocławskich*; J. D. Wolf, *Compendiaria Bibliothecae Neapolitanae...*, Bregae 1768, s. 6—7; BUW, rkps B 1695, k. 7^a; J. D. Wolf, *Umständliche Beschreibung der Neustädter Bibliothek...*; M. Hankius, *Vratislavienses eruditionis propagatores...*, Vratislaviae 1767, s. 38, 40, 42, 44; Hankius, *op. cit.*, s. 44, podaje, że Rampusch umarł 12 V 1697 r.; ML, II, 345; J. C. Kundmann, *Academiae et Scholae Germaniae...*, Bresslau 1741, s. 356; *Cod. diplomaticus Silesiae*, t. XI, 73—78, 116; BUW, rkps R 2210, s. 54—55; *Miscellanea Silesiaca* (zapiski Krystiana Ezechiela); C. Colerus, *Ex eminentis viri Johannis Barclaji...*, Bresslau (26 V 1644 r.), k. B₄^b; „Zacharias Rampusch, Vratislaviensis“; J. Gebhardus, *Christianus triumphans...*, Breslau (13 VII 1645), k. B₂^b; E. Major, *Quae res fauste ... ex libro IV Iliados ... panegyri Elisabetana XXIII maji an. Chr. 1647...*, Vratislaviae (1647), k. B₄^b; tenże,

że Rampusch uczył się w swej młodości języka polskiego, skoro w jego księgozbiornie mieściły się *Nomenclator* z 1591 r. i Dobrackiego gramatyka polska z r. 1669. Ten zawołany bibliofil, miłośnik rzadko spotykanych książek i francuszczyzny, posiadał u siebie następujące podręczniki języka polskiego, które jak i inne książki Rampuscha opieczetowane są herbem, bez jego nazwiska.

1. *Nomenclator selectissimus...*, Thorunii 1591. Wewnątrz mieści się stara sygnatura biblioteki bernardynów we Wrocławiu: Misc. 4. pr. 6. 7. Nadto książka oznaczona jest sygnaturą: 8 V 831 dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu, sygnaturą, która obowiązuje dotąd w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Za czasów bibliotekarstwa Andrzeja Tietza (1696—1700) książka otrzymała sygnaturę: Misc. Repositorium IV prior Series 6 Pars 1. liber 7. 8°³⁹. W katalogu Dawida Mayera z około r. 1702 podręcznik nosi sygnaturę: Libri miscellanei in 8° IV. pr. 6. 1. 7⁴⁰. Określenie *Pars* już w r. 1729 nie istnieje i sygnatura przybiera kształt: Libri miscellanei in 8° IV. pr. 6. 7⁴¹. Tietz określił oprawę — pod koniec XVII w., jako żółty pergamin⁴². Obecnie skórzana oprawa ma kolor brązowy. Egzemplarz, który jest unikatem, był ongi własnością Dobschütza⁴³. Kupił go w Poznaniu w r. 1596 wrocławianin Jan Scharff, który od r. 1597, co najmniej do r. 1598, studiował na uniwersytecie wittenberskim. Jest on może identyczny z Janem Scharffem zmarłym w Nysie w r. 1631. Scharff czy ktoś inny pozostawił w książce kilka zapisek, które świadczą o tym, że właściciel podręcznika uczył się języka polskiego⁴⁴, ale nie był w nim tęgim.

2. J. Ernesti, *Przewodnik...*, Brieg (1682). Nosi on stare sygnatury bernardyńskie: Misc. 4. pr. 6. 1. 8.; Misc. 4. pr. 6. 8⁴⁵, oraz dawnej Biblioteki

Carmina lugubria... Mariae Profiae ... vidui ... M. Eliae Majoris ... a nonnullis ... Elisabethani alumnis..., Breslae 1650, k. 2^b nlb.: „Zacharias Rampusch, Vratislaviensis Silesius“; ... *In inclita Lipsiensium Academia ... de substitutionibus diatriben in Collegio Jctorum... submittit Zacharias Rampusch...*, Lipsiae (1656); BUW, rkps Akc. 1949/700, k. 116^a: *D. Meyera katalog biblioteki Rampuscha*; WAPWOM, rkps Q 346, k. 23^b—26^b. Kolejność poz. 1—7 ułożono według starych sygnatur biblioteki bernardyńskiej we Wrocławiu.

³⁹ BUW, rkps B. 1611^a, k. 506^a: A. Tietz, *Katalog biblioteki bernardyńskiej we Wrocławiu*.

⁴⁰ BUW, rkps Akc. 1949/617 (Cat. 209), k. 214^b.

⁴¹ BUW, rkps Akc. 1949/618, s. 578: Jan Jerzy Thamm, *Katalog biblioteki bernardyńskiej we Wrocławiu*, r. 1729.

⁴² BUW, rkps B 1611^a, k. 398.

⁴³ Wewnątrz egzemplarza jest napis: „hoc liber Dn. Dopsuz suam mihi dedit Nomencl. ad perpetuam sui memoriam“.

⁴⁴ BUW, sygn. 8 V 831.

⁴⁵ BUW, rkps B 1611^a, k. 456^b; rkps Akc. 1949/617, k. 214^b; rkps Akc. 1949/618, s. 578; sygnatura na samym egzemplarzu w BUW.

Miejskiej, a obecnie Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu: 8 V 553. Oprawę określił Tietz pod koniec XVII w. jako biały pergamin⁴⁶. Obecny jej wygląd: na białych okładkach skórzanych wytłoczona jest ramka, zagięcia zaś ochronne, boczne, są z tego samego materiału. Cięcia kart: górne jest zamalowane na ciemno, kolorem nie dającym się bliżej określić, inne zaś są czyste.

3. [J. Ernesti], *Polnischer Trichter...*, Brieg (1692), stare sygnatury: Misc. IV. pr. 6. 19; Misc. 4. pr. 6. 9⁴⁷. Sygnatura Miejskiej Biblioteki we Wrocławiu i Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu: 8 V 556. Oprawę określił Tietz pod koniec XVII w. jako turecki papier⁴⁸. Papier ten jest gruby, gładki i bez tekturki lub makulatury. Na tle czerwonym widnieją pasy wzorów półksiężycowatych o kolorze białym, żółtym i niebieskim. Był on ongiś w modzie, a nawet przetrwał do naszych czasów. Używano go dawniej zazwyczaj do oprawy mniej wartościowych książek.

4. J. Ernesti, *Polnischer Donat...*, Thorn (1689). Stare sygnatury: Misc. 4. pr. 6. 1. 10; 4. pr. 6. 10⁴⁹. Sygnatura Miejskiej Biblioteki i Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu: 8 V 555. Oprawa: cienka, brązowa skóra, której zwierciadło zdobi tłoczona ramka ze śladami złocenia. Na skórzanym grzbiecie wiązania są obramowane z obu stron tłoczonymi liniami ongi złożonymi. Oprawę tego rodzaju nazywano we Wrocławiu pod koniec w. XVII oprawą francuską⁵⁰.

5. J. Ernesti, *Summarsz...*, Thorn (1678). Stare sygnatury: Misc. 4. pr. 6. 1. 11; Misc. 4. pr. 6. 11⁵¹. Obowiązująca sygnatura w Miejskiej Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu: 8 V 552. Oprawa: papier turecki⁵² naciągnięty na tekturce. Wiazania są na grzbiecie widoczne. Cięcia są nakrapiane niebieską farbą.

6. J. Ernesti, *Polnisches Hand-Büchlein...*, Schweidnitz [1689—1690]. Stare sygnatury: Misc. 4. pr. 6. 1. 12; Misc. 4. pr. 6. 12⁵³. Obowiązująca sygnatura w Miejskiej Bibliotece i w Bibliotece Uniwersyteckiej: 8 V 554. Oprawa: biała gładka skóra, którą pod koniec XVII w. nazywano we

⁴⁶ BUW, rkps B 1611^a, k. 398.

⁴⁷ BUW, rkps B 1611^a, k. 456^b; rkps Akc. 1949/617, k. 214^b; rkps Akc. 1949/618, s. 578.

⁴⁸ BUW, rkps B 1611^a, k. 398.

⁴⁹ BUW, cyt. rkps, k. 456^b; rkps Akc. 1949/617, k. 214^b; rkps Akc. 1949/618. Egzemplarz ten według zapiski Michała Morgenbessera, bibliotekarza, zawieruszyl się w pierwszej połowie XIX w., później jednak się odnalazł.

⁵⁰ BUW, rkps B 1611^a, k. 398.

⁵¹ BUW, cyt. rkps k. 456^b; rkps Akc. 1949/617, k. 214^b; rkps Akc. 1949/618, s. 578.

⁵² BUW, rkps B 1611^a, k. 398.

⁵³ BUW, rkps B 1611^a, k. 456^b; rkps Akc. 1949/617, k. 214^b; rkps Akc. 1949/618, s. 578.

Wrocławiu białym pergaminem⁵⁴. Cięcia papieru są czyste. Egzemplarz nadgryzło robactwo.

7. M. Gütthater Dobracki, *Polnisch Teutsch erklärte Sprachkunst...*, Oelss 1669. Egzemplarz zarejestrowano pod koniec w. XVII pod sygnaturą: Misc. 3. pr. 6. 1. 13⁵⁵. Był on tu jeszcze około r. 1702⁵⁶. Kiedy jednak w r. 1718 z legatu Agricoli wpłynął drugi egzemplarz tej książki, gramatykę Dobrackiego z księgozbioru Rampuscha — według przyjętego zwyczaju — zdubletowano i usunięto z biblioteki bernardyńskiej⁵⁷.

Z. Rampusch posiadał nadto polskie modlitewniki, które mogły być w większym lub mniejszym stopniu pomocne do nauki języka polskiego.

8. M. Gütthater Dobracki, *Szpiżárnia duszna...*, Oleśnica 1671. Książkę tu wydrukowaną na wrocławskim papierze oprawiono w biały pergamin. Format wraz z oprawą wynosi obecnie 7,9×12,8 cm. Na grzbiecie widnieje czerwono namalowana liczba: 29. Jest to część starej sygnatury biblioteki bernardyńskiej we Wrocławiu, sygnatury wyrażającej się dawniej: 2. po. 6. 2. 29, a później: 2. po. 6. 29⁵⁸. Książka otrzymała w dawnej Bibliotece Miejskiej sygnaturę: 8 V 750, sygnaturę, która obecnie obowiązuje w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

Na tym druku — podobnie jak i na innych Z. Rampuscha — mieszczą się pieczęcie Z. Rampuscha i okrągłe biblioteki bernardyńskiej we Wrocławiu.

9. Kasper Neumann, *Treść wszystkich modlenia się sposobów... z niemieckiego na polski przeniesiono język przez Janá Ernesti*, W Oleśnicy 1687. Stara sygnatura biblioteki bernardyńskiej: Th. 2. po. 6. 2. 25, później: Th. 2. po. 6. 25⁵⁹. Obecna sygnatura Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu: 8 S 2440, 1.

10. M. K. N[eumann], *Treść ... modlitew...*, Oleśnica 1687. Sygnatura jak wyżej w punkcie 9.

11. Jan Ernesti, *Ekscyrtarz...*, Toruń 1687. Obowiązująca sygnatura: 8 S 2440, 2.

12. M. J. A. M., *Krótkie pokutne ... nabożeństwo...*, Toruń 1687. Sygnatura jak w punkcie 11.

Druki pod punktem 9 i 10 stanowią jeden klocek wydawniczy, punkty

⁵⁴ BUW, rkps B 1611^a, k. 398.

⁵⁵ BUW, rkps B 1611^a, k. 471^b: katalog Tietza.

⁵⁶ BUW, rkps Akc. 1949/617, k. 214^b.

⁵⁷ Brak już tej książki w katalogu biblioteki z r. 1729. Zob. BUW, rkps Akc. 1949/618, s. 578. Wszystkie wyliczone dotąd podręczniki (poz. 1—7) zawiera katalog książek biblioteki Rampuscha z r. 1702. Zob. BUW, rkps Akc. 1949/700, k. 110^b.

⁵⁸ BUW, rkps B 1611^a, k. 59^a, 467^{a—b}; rkps Akc. 1949/617, k. 41^b; rkps Akc. 1949/618, s. 78; rkps Akc. 1949/700, k. 32^b.

⁵⁹ BUW, rkps B 1611^a, k. 63^a; rkps Akc. 1949/617, k. 41^b, rkps Akc. 1949/618, s. 77; rkps Akc. 1949/700, k. 32^a.

zaś 11—12 drugi. Druki pod punktami 9—12 stanowią jeden klocek introligatorski (sygnatura: 8 S 2440, 1—2). Oprawa jest tzw. francuska: skóra, tłoczona ramka na zwierciadle oprawy, na grzbiecie wzory. Wyciski ongi były złote. Wiązania uwypuklają się przez skórę. Pozostała tylko jedna klauzura, po drugiej zaś widnieje zaledwie ślad. Całość oprawy wraz ze złotymi cięciami wskazuje na wielki szacunek, jaki żywił właściciel księgozbioru do tych polskich druków. Wszystkie wymienione dotąd książki zaznaczono w zachowanych dotąd katalogach bibliotecznych jako własność Z. Rampuscha.

13. Z. Rampusch posiadał jeszcze Mikołaja Volckmara *Viertzig Dialogi...*, Dantzig 1649. Egzemplarz jest opatrzony starą sygnaturą biblioteki bernardyńskiej: Misc. 4. po. 5. 50 i sygnaturą dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu: 8 V 1632. Ostatnia sygnatura obowiązuje obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Książka oprawna jest w gładką, czerwoną skórę. Należała, nim dotarła do Rampuscha, do Gottlieba Marcina Friedego, o czym świadczą podpisy na przedniej i tylnej wyklejce: „Gottlieb Martin Friede” i „Gottlieb Martin Friede, Wratisl. Sil.” Friede pochodził z tych wrocławskich mieszczan, którzy zdobyli tytuł szlachecki i kupili sobie posiadłość poza Wrocławiem. Friede, rodem z Wrocławia, żył około połowy XVII w. Posiadał on księgozbiór⁶⁰, w którym m. in. mieścił się *Klucz Roteru* z r. 1616 (sygnatura Bibl. Uniw. we Wrocławiu: 8 V 1313, stara sygnatura biblioteki bernardyńskiej we Wrocławiu: Misc. 4 po. 5. 52). Okładka papierowa, bardzo zniszczona, mieści wewnątrz niemiecką makulaturę. Grzbiet jest ze starego pergaminu.

W dawnych czasach we Wrocławiu rozwijał się pięknie ruch bibliofilski. Niejedna prywatna biblioteka była poliglottyzna. O ile książki w najróżniejszych językach nie zawsze świadczą o tym, że ich właściciel znał wszystkie te języki, to obecność polskich podręczników na półkach dowodzi zazwyczaj tego, że właściciel książki uczył się języka polskiego. Zadziwia wielka pieczołowitość wobec podręczników polskich, które jako czysto użytkowe najczęściej ulegały zniszczeniu. Co więcej, niektórzy oprawiali podręczniki polskie w skórę, jako najcenniejsze swe egzemplarze bibliofilskie. Dowodzi to niezwykłego pietyzmu niektórych Niemców wrocławskich w stosunku do polskiego podręcznika.

⁶⁰ BUW, sygn.: 8 S 2697: L. Rabus, *Christliches Betbüchleins Erster Teil...*, Leipzig 1602. Tutaj napis: „Ex libris Gottlieb Martin von Friedes, equitis Siles. et haereditarii in Arnoldsdorf” (wiadomość zaczerpnięta z karty katalogu dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu). Arnoldsdorf = Jarnońtówek, pow. nyski. Według J. C. Kundmanna, *Academiae et Scholae Germaniae...*, Bresslau 1741, s. 364, Gottfried (!) Marcin von Friede, dziedzic Oberarnsdorfu i Kreutzbergu, darował wiele książek Bibliotece Publicznej Sw. Marii Magdaleny we Wrocławiu. Arnisdorf (Nieder- u. Ober-Arnisdorf) = Karnków, pow. strzebiński; Kreutzberg = Głowaczów, pow. strzebiński.